

СПЕЦИФІКА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЯМИ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ПРИЙОМНИХ ДІТЕЙ

Титаренко І.О.

кандидат педагогічних наук, доцент Національного технічного університету України «Київський Політехнічний Інститут»

Барнич Ю.В.

Студентка факультету соціології та права Національного технічного університету України «Київський Політехнічний Інститут»

У статті проаналізовані особливості та специфічність соціально-педагогічної діяльності з сім'ями, які виховують прийомних дітей, розглядаються етапи створення прийомних сімей та професійні вміння, що необхідні команді спеціалістів по створенню та супроводу прийомних сімей, а також роль держави щодо підтримки таких сімей.

The article analyzes the characteristics and specificity of social and educational activity with families who are raising adopted children. Stages of creation of foster families, professional skills necessary for the team of specialists in creation and support of foster families and the state's role in supporting these families are considered.

Ключові слова: прийомна сім'я, прийомна дитина, соціально-педагогічна діяльність, соціальний супровід.

Актуальність. На сьогоднішній день в Україні в умовах економічної кризи, політичної і соціальної нестабільності, радикальної соціально-культурної трансформації постає проблема щодо необхідності розробки нових форм утримання та виховання дітей, які перебувають в особливо складних і дискомфортних умовах. Перш за все це стосується дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

В останні десять років в нашій державі вдвічі збільшилася кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Переважна більшість цих дітей влаштовані в інтернатні заклади. Вихованці таких закладів відрізняються від дітей, які виховуються в сім'ях станом здоров'я, розвитком інтелекту й особистості в цілому, що підтверджено спеціальними психологічними дослідженнями (І.М.Дубровіна, М.І.Лісіна, А.М.Прихожан).

Питання соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування хвилює багатьох як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. В цьому напрямку працюють відомі науковці Г.Бевз, С.Волинець, А.Капська, В.Кузьмінський, Н.Комарова, С.Мещерякова, І.Пеша, Н.Салабай, І.Трубавіна, О.Яременко та інші [8].

За статистичними даними в Україні понад 103 тис. дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, хоча ця цифра дещо сумнівна, оскільки державна статистика враховує лише кількість дітей, відносно яких є рішення державної влади. Статистика не може врахувати кількість дітей, які фактично позбавлені батьківського піклування і в долю яких не втрутилося суспільство [8].

Поширенню такого негативного соціального явища як сирітство в нашій країні сприяє: збільшення рівня безробітності, бідність значної частини населення, послаблення значимості інституту сім'ї, втрата старшим та молодшим поколінням загальнолюдських моральних цінностей, пияцтво та наркоманія [5].

Саме тому, наша держава підтримує створення сімейних форм виховання дітей-сиріт. Це прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу.

Із вище сказаного ми можемо сформулювати **мету** нашої статті, яка полягає в теоретичному обґрунтуванні значення прийомної сім'ї в системі опіки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також в аналізі сучасних форм соціальної роботи з прийомними сім'ями та прийомними дітьми.

Меті підпорядковані конкретні **завдання** дослідження :

- розкрити проблему соціального сирітства;
- здійснити аналіз чинного законодавства щодо сімейних форм опіки;
- проаналізувати технологію створення прийомних сімей;
- обґрунтувати значення підготовки прийомних батьків до виконання ними соціальної ролі батьків-вихователів;
- довести доцільність соціальної підтримки прийомних сімей.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Родина – це природне середовище дитини, і вплив батьків на її виховання і життя є домінуючим. В сім'ї беруть початок світогляд, морально-естетичні ідеали і смаки, норми поведінки, трудові навички, ціннісні орієнтири, тобто усі ті якості, які згодом становитимуть її сутність, як людини. На формування дітей впливає характер стосунків між батьками та всіма членами сім'ї;

ставлення батьків-вихователів до праці, їх участь у суспільному житті, їх інтереси, ціннісні орієнтири, що акумулюють в собі запити сьогодення і готують дитину до життя в ньому [4, 9].

Незаперечним є те, що запровадження в нашій країні інституту прийомної сім'ї значно поліпшило як соціально-правовий, так і морально-психологічний стан дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, сприяє формуванню їх індивідуальності. Знедолені діти можуть відтворити природний потяг до тепла, любові, турботи, знову відчувати комфорт, реальну батьківську турботу, отримати навички для майбутнього життя і зберегти потребу та реальну здатність до побудови власної сім'ї.

Та не слід думати, що влаштування дітей-сиріт в родинне оточення є природним та простим процесом. Сім'я, як соціальний інститут, є лише формою співіснування людей, вдалим суспільним винаходом, що історично розвивається та постійно зазнає змін. Повноцінний же розвиток дитини не залежить лише від формального проживання дитини в лоні сім'ї. Він базується на тих стосунках, які дарують та делегують новонародженій дитині члени її найближчого оточення, тобто сім'ї та родини. Тож не сім'я є найважливішою для розвитку дитини, а стосунки, які вона в собі заключає [4, 9-10].

Тому запровадження інституту прийомної сім'ї є досить складною справою, яка потребує багато професійних умінь від команди спеціалістів по створенню та супроводу прийомних сімей, а також - підтримки з боку держави щодо соціальної ролі, яку вона надає інституту сім'ї.

Запровадження інституту прийомної сім'ї в державній системі має три аспекти: державна соціальна політика, особливості історичного етапу розвитку сім'ї, особливості розвитку дитини із сирітським статусом. Розумне поєднання всіх трьох чинників забезпечить успіх розпочатої справи – тобто надання дітям-сиротам можливості отримати повноцінне дитинство та належний розвиток і соціалізацію через їх влаштування в історично сформовану найбільш природну форму проживання людей в суспільстві – в сім'ю, в даному випадку – прийомну [4, 10].

Діти повинні зростати в сім'ях рідних батьків, але коли це неможливо, альтернативою біологічній родині може слугувати інша сім'я. Відповідно до законів України «Про охорону дитинства» (2001 р.), «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (2005 р.), постанов Кабінету Міністрів України Положення «Про прийомну сім'ю» № 564 від 26.04.2002 року та Положення «Про дитячий будинок сімейного типу» № 565 від 26.04.2002 року створюються нові соціальні інститути сімейного виховання дітей-сиріт – прийомна сім'я та дитячий будинок сімейного типу [1,2].

Сімейні форми влаштування забезпечують соціальний захист, захист майнових та житлових прав дитини, догляд, виховання, корекцію та компенсацію розвитку, вирішення медичних проблем, подолання психологічних травм, задоволення щоденних потреб дитини, яка залишилася без піклування батьків.

З метою забезпечення індивідуального підходу до виховання дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківської опіки, формування її особистості в умовах сімейного піклування в Україні розпочато роботу по створенню інституту прийомної сім'ї.

Під час перебування дитини у прийомній сім'ї держава не тільки фінансує, а й контролює утримання і виховання дитини, надає допомогу у її розвитку, соціалізації, організовує соціальний супровід сім'ї та дитини.

Створення прийомних сімей в Україні було започатковано Постановою Кабінету Міністрів № 241 від 2 березня 1998 р. «Про проведення експерименту з утворенням прийомних сімей в Запорізькій області та затвердження положення про прийомну сім'ю».

Прийомна сім'я (ПС) – це сім'я, яка добровільно взяла з будинків для дітей – сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування від 1 до 4 дітей для виховання і спільного проживання [1;2]. Функціонування ПС регулюється Положенням про прийомну сім'ю, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України (2002 р.).

Не кожна подружня пара і одинока людина може створити прийомну сім'ю, тому існують вимоги, які необхідно пояснювати на першому етапі людям, які звернулися до центру.

Перш за все, майбутнім прийомним батькам треба знати, що така форма опіки не лише сімейна, а й державна. Тобто виховання і проживання дітей здійснюється під контролем держави.

Майбутня прийомна сім'я має бути забезпечена житловою площею. Прийомні батьки мусять забезпечити необхідні умови для проживання: дитина мусить мати свій простір. Якщо не окрему кімнату, то хоча б достатньо місця, де у неї буде своя територія [10].

Друга вимога – це матеріальне забезпечення. Малозабезпечена сім'я теж не може стати прийомною. Люди повинні надати документи про сукупний дохід, який не повинен бути меншим від двох прожиткових мінімумів.

Також треба надати основні документи: паспорт, свідоцтво про шлюб, якщо майбутні батьки одружені і довідку про стан здоров'я.

Люди, яким стан здоров'я не дозволяє піклуватись про дітей, створити прийомну сім'ю не можуть. Вони повинні пройти обстеження у психіатра, нарколога, загальну медичну комісію, здати аналізи на ВІЛ.

Не можуть стати прийомними батьками люди, які є соціально агресивні, мали конфлікти з законом, кримінальне минуле. Також прийомні батьки мають вікове обмеження: дитина має досягнути повноліття до того як вони вийдуть на пенсію.

Необхідно наголосити, що окрім необхідних документів, які підтверджують усі вимоги згідно законодавства, людина ще повинна усвідомлювати, на що вона зважається, створюючи прийомну родину. З усіх бажаючих, лише 10% створюють реальні сім'ї.

Після «паперових» перевірок соціальні працівники вивчають умови проживання потенційної прийомної сім'ї. І лише тоді кандидати в прийомні батьки проходять навчання. В соціальній службі майбутніх прийомних батьків навчають основ педагогіки, підліткової фізіології та основ психології. Заняття в загальному тривають 32 академічні години [10].

Метою створення ПС є забезпечення належних умов для виховання в сімейному оточенні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Прийомні діти влаштовуються в сім'ю до досягнення вісімнадцятирічного віку або до закінчення ними навчання у професійно-технічних чи вищих навчальних закладах, але не пізніше досягнення ними 23-річного віку [3,9].

Особливістю ПС як альтернативної форми сімейного влаштування дітей, які залишилися без піклування батьків є те, що:

- дитина, яка виховується у ПС, не втрачає статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, за нею залишаються всі пільги, передбачені законодавством для таких категорій дітей;
- кандидати у прийомні батьки обов'язково проходять курс підготовки, розрахований на осмислення батьками проблем, пов'язаних із приходом у сім'ю нового вихованця, опанування соціального статусу – вихователя прийомної дитини;
- прийомні батьки у вирішенні проблем прийомної дитини співпрацюють з соціальним працівником, який здійснює соціальний супровід ПС. Соціальний працівник виступає посередником між ПС та державними структурами, які опікуються проблемами дітей;
- утримання прийомної дитини у сім'ї фінансується державою, одному із прийомних батьків виплачується грошове забезпечення;
- сім'я отримує статус «прийомної» на підставі рішення місцевого органу виконавчої влади, між прийомними батьками й органом, який приймає рішення про створення ПС, укладається договір про влаштування дітей до ПС на виховання та спільне проживання, який визначає права і обов'язки обох сторін [3;9;10].

Прийомні діти не мають батьків та інших родичів, які б могли турбуватися про них. Вони мають статус дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування. У таких випадках прийомна сім'я допомагає цим дітям збудувати повноцінну родину. Вони виховується у прийомній сім'ї до досягнення 18-річного віку, а в разі продовження навчання у професійно-технічних, вищих навчальних закладах I-IV рівня акредитації - до його закінчення, але не пізніше досягнення нею 23-річного віку [9].

Прийомні діти мають право підтримувати контакти з біологічними батьками та іншими родичами в тому разі, якщо таке спілкування не суперечить інтересам дитини і не заборонено рішенням суду.

Форми стосунків прийомних дітей із біологічними батьками та іншими родичами визначаються органами опіки та піклування за погодженням прийомних батьків. Прийомні батьки-вихователі отримують від держави заробітну плату, набувають трудовий стаж і мають на кожну дитину щомісячну матеріальну допомогу.

Прийомні батьки:

- Прийомними батьками можуть бути працездатні особи, які мають сукупний дохід на кожного члена сім'ї, обчислений за останні шість календарних місяців, не менший ніж рівень забезпечення прожиткового мінімуму; придатні за медичними показниками та пройшли курс підготовки потенційних кандидатів у прийомні батьки.
- Не можуть бути прийомними батьками особи, позбавлені батьківських прав; колишні опікуни (піклувальники, усиновителі), позбавлені відповідних прав за неналежне виконання покладених на них обов'язків; особи, які за станом здоров'я не можуть виконувати обов'язки щодо виховання дітей [1,10].

Держава підтримує дітей та прийомних батьків:

- З 1 січня 2006 року в Україні запроваджено принцип "гроші ходять за дитиною". Незалежно від місця знаходження дитини-сироти чи позбавленої батьківського піклування, на кожну таку дитину виділяється не менш ніж два прожиткових мінімуми на місяць. Для дітей до 6 років з 1 квітня 2009 р. ця сума складає 1114 гривень, для дітей від 6 до 18 років – 1402 гривні.
- Одному з прийомних батьків щомісячно виплачується грошове забезпечення у розмірі 35% розміру соціальної допомоги на кожну прийомну дитину, але не більше ніж півтора прожиткового мінімуму для працездатної особи.

- Відбір та підготовку прийомних батьків здійснюють обласні центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Соціальні працівники супроводжують прийомну сім'ю на протязі всього часу її існування.
- Обласні центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді із залученням спеціалістів з питань психології, педагогіки, не рідше ніж раз на два роки, організовують навчання для прийомних батьків з метою підвищення їх виховного потенціалу [1,2].

Контролем і супроводом прийомних сімей займаються Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Прийомну сім'ю обов'язково відвідує соціальний працівник, який надає соціальні послуги та консультації. По-перше, він дізнається, чи може сім'я взагалі бути прийомною. Також проводить бесіди з батьками про прийомну сім'ю і радиться, як вирішити деякі загальні та конкретні соціальні питання. Крім того, соціальний працівник проводить бесіди із прийомною дитиною. Наодинці з нею він дізнається про її думку та почуття щодо прийомної сім'ї.

Законом України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» передбачено забезпечення соціальної підтримки сім'ї, яка бере на виховання дитину-сироту та дитину, позбавлену батьківського піклування, яке здійснюється у формі соціального супроводження.

Соціальний супровід – це специфічна діяльність соціального працівника (або групи соціальних працівників), спрямована на створення необхідних соціально психологічних умов розвитку прийомних дітей та дітей – вихованців у ПС та ДБСТ [5;7;8]. Завданням соціального супроводу є створення позитивного психологічного клімату в сім'ї, умов для розвитку дітей з урахуванням їх індивідуальних потреб, формування партнерських відносин між прийомними батьками, державними і громадськими установами для забезпечення оптимальних умов життя та захисту прав дітей. Соціальне супроводження здійснюється стосовно дітей, які перебувають на вихованні в сім'ях опікунів, піклувальників, ПС, ДБСТ.

Соціальний супровід, що забезпечується соціальними працівниками ЦСССДМ, виступає з одного боку, як контроль за умовами виховання та утримання прийомної дитини в сім'ї, з іншого боку – як система дієвої допомоги у вирішенні життєвих проблем, пов'язаних із влаштуванням дітей у сім'ї. Соціальний працівник надає практичну соціальну допомогу, здійснює соціальну опіку, виступає посередником між батьками та державними структурами, покликаними вирішувати питання життєзабезпечення дітей. Одним із напрямів роботи соціального працівника є налагодження співпраці усіх служб, які захищають права дітей, з метою забезпечення якнайкращих умов виховання та розвитку прийомної дитини із сім'ї.

Формами роботи соціального працівника із супроводу прийомної сім'ї є:

- відвідування прийомної сім'ї;
- підтримка телефонних контактів;
- представництво інтересів прийомних сімей;
- посередництво при вирішенні суперечностей ;
- щорічний аналіз ефективності функціонування прийомних сімей;
- організація надання матеріальної та інших видів допомоги за потребою [6,32].

Висновки. Отже, створення прийомної сім'ї є лише першим кроком до відновлення життя дитини, яка опинилася в кризовій ситуації. Це складний процес для всіх його учасників: для дитини, яка зазнала травм і потребує кваліфікованої (в той же час сімейної) допомоги; прийомної сім'ї, яка приймає дитину; служби супроводу та держави і її соціальної політики стосовно форм та якості надання турботи дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування.

Дитяча „Книга життя” не починається з її входження у прийомну сім'ю. Допомога дитині обережно і уважно відкрити попередні сторінки своєї „Книги життя”, переосмислюючи її зміст, робить маленьку особистість здатною до написання нових „сторінок”. Об'єднання новоствореної сім'ї здійснюється через сприйняття минулого дитини, а відтворення довіри до світу у „дітей без сімей” відбувається через надання турботи та її постійності з боку значимих дорослих – прийомних батьків. Потреба в увазі у таких дітей буває настільки сильна, що вони прагнуть отримати її різними способами, а також з будь-яких джерел. Для прийомних дітей першою сходинкою до повернення у дитинство і вивільнення від пут попереднього досвіду є емоційне спілкування з прийомною матір'ю, а для майбутньої соціалізації дитини – „виведенню її у світ” надзвичайно важливою є роль батька.

Прийомна сім'я є живим організмом, у якому час від часу відбуваються як позитивні, так і негативні процеси. Успішність „народження нової сім'ї” залежить від розуміння батьками потреб прийомної дитини та усвідомлення можливих труднощів на цьому шляху. Створення прийомної сім'ї повинно бути завжди спільним і усвідомленим рішенням всіх її членів, а також прийомної дитини при підтримці служби супроводу. Соціальний супровід бере на себе вирішення частини проблем, які виникають в ситуації заміщувальної опіки, розвантажуючи в такий спосіб сім'ю щодо непрямих витрат (оформлення документів дитини, медичного обстеження тощо).

Досвід створення прийомних сімей в Україні продемонстрував важливість організації належного соціального супроводу створених прийомних сімей. Ефективність його роботи в першу чергу буде визначатися саме фактом збереження сім'ї, а в подальшому сприятиме розв'язанню основного завдання сім'ї заміщувальної опіки – надання домівки прийомній дитині та попередження зміни місця її проживання.

Література:

1. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» №609-V (609-16) від 07.02.2007 року;
2. Постанова КМУ « Про затвердження Положення про прийомну сім'ю» №565 від 26.04.2002 року;
3. Бевз Г. Прийомні сім'ї (оцінка створення, функціонування та розвитку).-К. Главник, 2006.- 112 с.
4. Вісник представництва EVERYCHILD в Україні / Випуск №1, 2003. – 87 с.
5. Дитинство в Україні: права, гарантії, захист: зб. док. – К.: «Столиця» , 1998. – Ч. 1. – 248 с.
6. Знайти себе: Життєві історії випускників інтернатів / О.Р.Артюх, О.В.Бабак, О.М.Балакірева та ін. – К.: УІСД, 2001. – 201 с.
7. Методичні рекомендації соціальним працівникам щодо соціального супроводу прийомних сімей / Н.М.Комарова, Г.М.Бевз, Л.С.Волинець та ін. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 1999. – 103 с.
8. Пеша І.Б. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (проблеми реформування) / І.Б. Пеша. – Український ін.-т досліджень. Інститут дитинства. – К.: Логос, 2000. – 86 с.
9. Підготовка соціальних працівників до супроводу дитячих будинків сімейного типу (методичні матеріали) / Трубавіна І. М. – К., 2002 . - 92 с.
10. Прийомна сім'я : методика створення і соціального супроводу : Науково- методичний посібник / Г. М. Бевз ., В. О. Кузьмінський, О.І. Нескучаєва та ін. – К.: Центр стратегічної підтримки, 2003. - 92 с
11. Прийомна сім'я : оцінка ефективності опіки (методичні рекомендації для соціальних працівників) / О.О. Яременко, Н.М. Комарова, Г.М. Бевз, Л.С. Волинець та ін. – К. : Український інститут соціальних досліджень, 2000. – 78 с.